

Олеся Ісаюк

Науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, аспірант Maria Curie-Skłodowska University (Люблін, Польща)

MAGNUM OPUS ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939—1960 рр.): Монографія / Центр дослідження визвольного руху. — Львів: Часопис, 2012. — 592 с.

Olesia Isaiuk

Magnum opus about Ukrainian Liberation Movement

Patrylak I. «Stand up and Fight! Listen and trust...»: Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939—1960): Monograph / Center for Research on the Liberation Movement.— Lviv: Chasopys, 2012.— 592 p.

Останнім часом стрімко збільшилася кількість досліджень на тему Української Повстанської Армії. Одночасно розширилося коло обговорюваних проблем — крім уже традиційної теми протистояння радянізації Західної України в повоєнний період, додалися тема боротьби проти німецької окупації, «похідних груп» та організації націоналістичного підпілля у Центральній та Східній

Україні; почали глибше розроблятися окремі аспекти підпільної діяльності — пропаганда, постачання, зв'язок, озброєння та обмундирування, з'явилися перші ґрунтовні біографії діячів підпілля, розпочалися дослідження таких вузьких і специфічних тем, як жінка у підпіллі, іноземці в УПА, історія Служби Безпеки ОУН, повстанський фольклор.

Усьому цьому різноманіттю бракувало одного — праці-компендіуму, яка б об'єднала основні дотеперішні досягнення науковців, збудувала на їх основі більш-менш чіткий образ підпілля у його тягlostі, сформулювала цілісний погляд на феномен українського визвольного руху та разом послужила б орієнтиром для майбутніх дослідників. Інакше кажучи, назріла пора для *magnum opus*.

Тут застережуся, що «*magnum opus*» — специфічний жанр історіографії. Хоча прийнято вважати, що монографічні дослідження цього типу мають об'єднувати всі основні досягнення науковців у дослідженні тої чи іншої проблеми історичного знання, вони застарівають з причини постійної появи нової інформації. Щось подібне почало відбуватися з одною з кращих монографій з історії визвольного руху — «Український національний рух 40—50-х років ХХ століття: ідеологія і практика» Юрія Киричука, виданою в 2003 році.

Бути новим «*magnum opus*» претендує праця «Встань і борись! Слухай і вір...». Автор цього дослідження — доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Іван Патриляк. Він займається проблематикою українського визвольного руху уже понад десять років, концентруючи свої дослідницькі зусилля в основному на періоді нацистської окупації України, який для визвольного руху обернувся остаточною кристалізацією структур і переходом на стадію збройного опору.

Темою книги став український визвольний рух як явище, у всій тривалості його існування, спрямований проти нацистської Німеччини, Радянського Союзу та польського підпілля, від 1945 р. — також і комуністичної Польщі. Оскільки усі ці протистояння збіглися в часі і просторі тільки частково, а також мали свою специфіку, їх розглянуто як окремі явища. Все це зумовило структурний поділ книги, яка складається зі вступу, висновків та шести розділів, кожен з яких присвячений окремому періоду в історії націоналістичного підпілля та УПА.

Перший розділ розкриває історію ОУН та організованого нею підпілля під час першої радянської окупації Західної України, тематику розколу ОУН на дві фракції та спроби підпілля організувати збройний опір радянському режимові у 1939—1941 рр. Цей розділ служить своєрідним прологом до всіх наступних розділів, де проаналізовано усі три протистояння.

У другому розділі розглядається стан націоналістичного підпілля від початку німецько-радянської війни до кінця 1941 р. Протягом цього часу підпілля зробило спробу підняти організований збройний опір, легалізуватися через проголошення Акту відновлення Української держави, але змушене було знову повернутися до попереднього стану, коли нацисти відповіли на Акт відновлення державності репресіями.

У третьому розділі описується процес остаточного переходу до збройної боротьби з нацистським окупаційним режимом і створення Української Повстанської Армії. Четвертий розділ присвячено протистоянню УПА нацистському окупаційному режимові та формуванню політичного представництва українського підпілля шляхом створення Української Головної Визвольної Ради.

П'ятий розділ фактично являє собою дещо відокремлену тематично частину книги, оскільки розглядає окрему сторінку історії УПА, яка мала ряд особливостей, а саме боротьбу з польським підпіллям та повосенню комуністичною Польщею.

Завершальний, шостий розділ присвячений тому періоду існування УПА, який, за влучним висловом Олександра Гогуна, став «візитною картою» бандерівців — боротьбі УПА з тоталітарним СРСР.

Зі структури викладу матеріалу добре помітно, що автор спеціалізується перш за все на «німецькому» періоді історії УПА — він розтягнувся на два розділи і заторкнув ще два. З іншого боку, це не стало недоліком книжки, оскільки на тему німецької окупації в Україні написано менше, ніж про радянський режим, а саме цього періоду стосуються найпопулярніші протиповстанські міфи, створені радянською пропагандою, що побутують дотепер.

Попри відчутну перевагу тематики нацистської окупації України, кожен з епізодів боротьби українського визвольного руху автор розглядає *ad fontes*, тобто від самих його витоків. Аналізуючи протистояння українського націоналістичного руху та нацистської

Німеччини, автор розпочинає розповідь від співробітництва обох сил у середині та наприкінці 1930-х рр.; коли йдеться про протистояння націоналістів з радянською системою — розповідь починається від конкурентного протистояння націоналістичних та червоних партизанів, перед викладом подій українсько-польської війни автор пояснює історичні передумови українсько-польського конфлікту. Віддаючи належне авторові за глибоке проникнення в тематику, все ж слід зазначити, що опис реалій XVI — XVIII століття інколи справляє враження перенесення стандартів і уявлень XX століття у добу, коли більшості понять, які визначили суть українсько-польських стосунків у XX столітті, ще просто не існувало, як не існувало і явищ, які вони позначають зараз.

Підсумовуючи розгляд структури монографії, зазначимо, що побудова матеріалу демонструє читачеві гармонійне поєднання проблемного та хронологічного принципу, при якому хронологія подій не губиться серед напливу фактів, а останні не виявляються розірваними між часовими проміжками.

Хронологічні рамки книги охоплюють 1939—1960 рр., тобто період від початку протистояння націоналістичного підпілля радянському та нацистському тоталітарним режимам до остаточного згасання активності підпільних структур. Географія дослідження включає усі території, на яких діяло українське націоналістичне підпілля, а в час його найбільшого розвитку — це майже вся етнографічна Україна, включно з Донецькою областю і Кубанню.

Книга І. Патриляка — це не тільки максимально повний в теперішній ситуації компендіум знань дослідників про визвольний рух, а й презентація нового погляду на це явище.

Автор послідовно проводить думку, згідно з якою націоналістичний рух є цілком закономірний і логічний в історії України та фігурує як рівноправний суб'єкт міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі протягом Другої світової війни. Яскравим прикладом такого підходу є розкриття сюжету про меморандум Проводу ОУН(б) нацистському керівництву у червні 1941 р., у якому бандерівці позиціонують себе як повноцінних і рівних Німеччині суб'єктів міжнародної політики.

Написання загальної праці про український визвольний рух вимагає від дослідника фаховості не тільки в обраному предметі дослідження, а й ряді споріднених дисциплін — історії полі-

тичних течій і вчень, біографістиці, політології, зброєзнавстві, уніформістиці. Крім того, дослідникові українського визвольного руху необхідні знання з історії радянсько-німецької війни 1941—1945 рр., польського підпілля, яке було безпосереднім «сусідом» і конкурентом українського визвольного руху, історії та ідеології обох тоталітарних систем, які претендували на контроль над Україною — нацистської та комуністичної. Враховуючи, що український визвольний рух як явище проаналізований всесторонньо і як політичний рух, і як збройна боротьба, і як спосіб перетворити українство в суб'єкт міжнародної політики, можемо ствердити, що автор блискуче відповів усім вимогам, які поставив перед ним вибір теми.

До позитивів монографії слід віднести і те, що вона стала майданчиком для презентації методів, які мало використовуються у традиційній гуманітарній науці в Україні. Крім елементів біографістики і вмілого поєднання досягнень суміжних історичних дисциплін, автор застосовує також менш поширені методи, яскравим прикладом чого є підрозділ «Колективний портрет» вояка Української Повстанської Армії». Щоб створити такий портрет, автор використав статистичні методи та прийоми просопографії, продемонструвавши, яким чином настільки непомітне і, здавалось би, малоінформативне джерело як «евіденційні картки» вояків УПА, яких, до того ж, збереглося зовсім небагато, може суттєво допомогти у розкритті суті УПА як явища.

Читаючи монографію, можна не тільки скласти цілісне уявлення про УПА, а й довідатися про маловідомі сторінки історії українського націоналістичного руху. Серед таких — збройне протистояння загонів ОУН та польської армії восени 1939 р., відносини між ОУН і Третім Райхом у 1939—1941 рр., формування УПА, завершальний період протистояння УПА і радянської влади у Західній Україні.

Слід відзначити також легкий стиль автора, який, однак, зберігає всі ознаки наукового і не переходить у популярний виклад. Хоча зовсім без підготовки цю книгу не осилиш — але, зрештою, роль просвітницької літератури з успіхом виконують більш популярні тексти.

Можна ствердити, що з появою дослідження «Встань і борись! Слухай і вір...» українська історіографія отримала одну з кра-

щих монографій на тему українського визвольного руху за останні чверть століття, яка містить всі необхідні елементи, щоб бути вагомим явищем як у вузькому колі фахівців з історії визвольного руху, так і серед зацікавлених темою нефахівців.